

*Барило І.М., асп., Погребський Т.Г., асп., Телебєнєва Є.Ю. асп.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Ключові слова: чисельність населення, природний рух населення, статеві-вікова структура населення, зовнішні міграції.

Вступ. Постановка проблеми. Демографічна ситуація характеризує відтворення населення за його основними структурними елементами у просторовій та часовій визначеності. Окремі компоненти сучасного стану демографічних процесів в Україні формувалися протягом багатьох десятиліть, задовго до сучасних політичних і соціально-економічних змін.

© Економічна та соціальна географія. – 2014. – вип. 1 (69)

Несприятлива демографічна історія України значно деформувала чисельність та статеві-віковий склад населення, порушила механізм його сталого відтворення. Реакція населення на нові умови життєдіяльності проявилась у зміні демографічної поведінки, зниженні народжуваності, трансформації структури та функцій сім'ї, переоцінці поглядів на шлюб і розлучення, міграційній рухливості. Саме ці особливості є основними передумовами демографічного руху сучасної України [1, 3, 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демографічні процеси – об'єкт географічних досліджень, оскільки вони мають яскраво виражений просторовий характер. Найчастіше демографічні показники вивчалися географією населення, де акцент робився на їх просторових проявах. Теоретичні основи дослідження демографічної складової суспільства розроблені багатьма відомими вченими: Н. Агафоновим, В. Джаманом, А. Доценком, С. Ковальовим, М. Логвином, С. Пирожковим, В. Шешенко, О. Топчієвим, О. Хомрою, В. Яворською та іншими. Проте сьогодні основні центри дослідження демографічних процесів в Україні поступово трансформуються в економічні та соціологічні науки і зосереджуються в інститутах, зокрема, в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи (О.Гладун, Е. Лібанова, І.Курило, А. Макарова, А. Позняк, В.Шешенко), в Інституті економіки та прогнозування (Т. Богдан), в Інституті регіональних досліджень (В. Садова), в Інституті соціології (І. Прибиткова), а також в Національному інституті стратегічних досліджень (А. Малиновська). Таким чином, дослідження процесу розвитку населення та його окремих складових стає об'єктом дослідження багатьох суспільних наук, зокрема демографії, соціології, соціально-економічної географії тощо.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є визначення просторово-часових особливостей демографічних процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 1993 року в Україні спостерігається неперервна тенденція скорочення чисельності населення. За роки незалежності чисельність населення держави скоротилась на 12,5% (з 52 до 45,5 млн. осіб). Динаміка чисельності населення України за 1991-2013 роки представлена на рис.1. Слід відмітити, що приблизно однаковою є динаміка скорочення чисельності міського і сільського населення, пропорція між ними за досліджуваній період зберігається і становить 69% на 31% відповідно. За даними Державної служби статистики, на 1 січня 2013 року загальна чисельність населення України складала 45 млн. 480 тис. осіб. [8].

На загальну чисельність населення України здійснює вплив його природне та міграційне відтворення. Сьогодні держава знаходиться в стані зменшення показника природного приросту населення, на що впливають показники народжуваності та смертності [2]. Динаміка цих показників наведена на рис. 2 і відображає перебіг історико-політичних подій та соціально-економічні перетворення в країні. В 1991 році показник смертності вперше перевищив показник народжуваності, в наступні роки

ця тенденція все більше посилювалась. Починаючи з 2001 року відбувається поступове збільшення показника народжуваності. Аналізуючи динаміку процесів народжуваності, відзначимо період зменшення рівня народжуваності (до 1999 року), період стабільно низького його рівня (1999-2002 роки), період поступового збільшення рівня народжуваності (2003-2009 роки), стабілізації рівня народжуваності (починаючи з 2009 року і дотепер) [8]. Показники смертності населення в Україні характеризуються відносною стабільністю, тому за наведений період природне скорочення коливається залежно від зміни показника народжуваності.

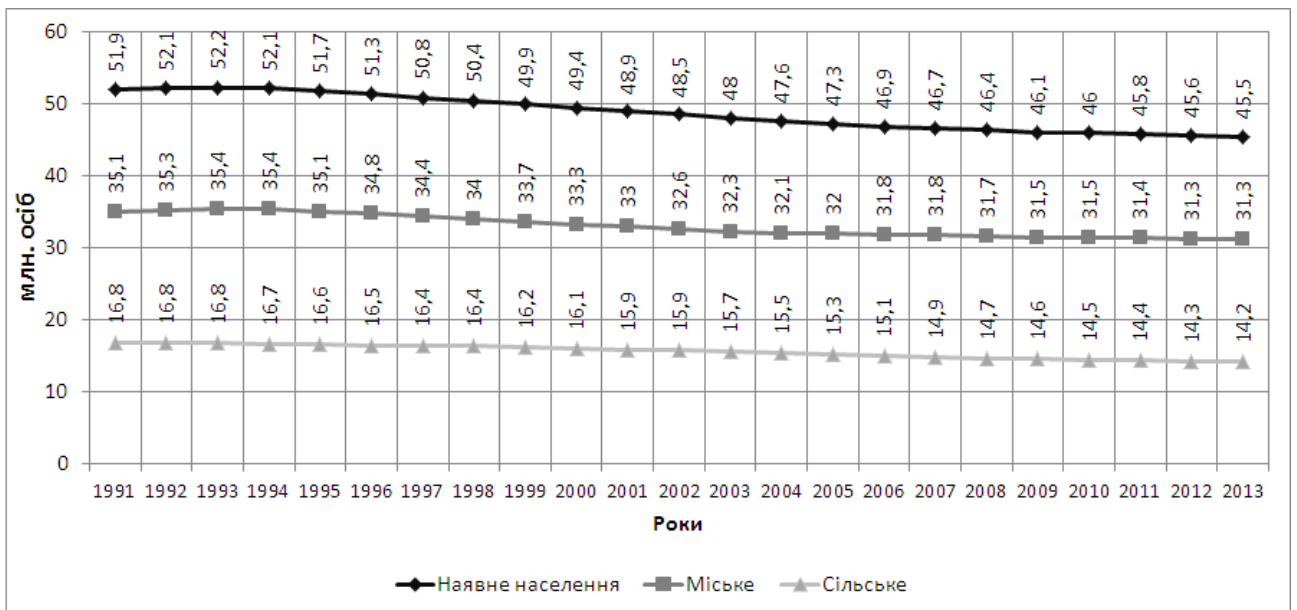

Рис.1. Динаміка чисельності населення України за 1991-2013 роки (складено за матеріалами [8])

Зазначені тенденції по-різному проявляються в регіонах України. Спостерігається закономірність збільшення показника народжуваності та зменшення показника смертності зі сходу на захід [4]. В першу чергу, це пояснюється умовами праці, екологічною ситуацією та структурою причин смертності населення. Поєднання зазначених особливостей призводять до територіальної диференціації показників природного руху населення України (рис. 3).

Збільшення чисельності населення внаслідок природного приросту в Україні на 1 січня 2013 року державна служба статистики зафіксувала в чотирьох областях: Закарпатській (3,1%), Рівненській (2,6%), Волинській (1,1%) та Чернівецькій (0,1%). Найбільш гострою проблема природного скорочення спостерігалась в Чернігівській (-9,3%), Сумській (-7,6%), Полтавській (-6,8%), Луганській (-6,7%), Черкаській (-6,6%), Донецькій (-6,4%) та Кіровоградській (-6,0%) областях [8]. Рівень смертності в цих регіонах в 1,5-2 рази перевищував рівень народжуваності.

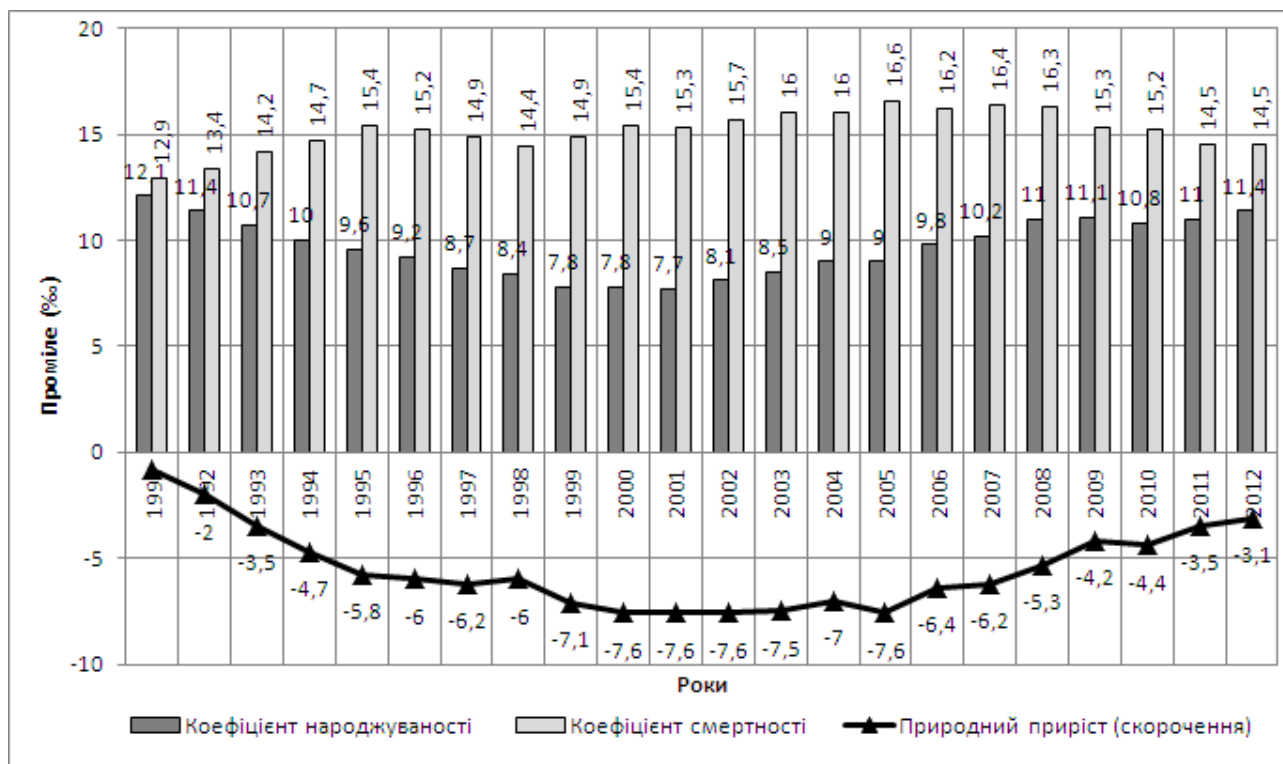

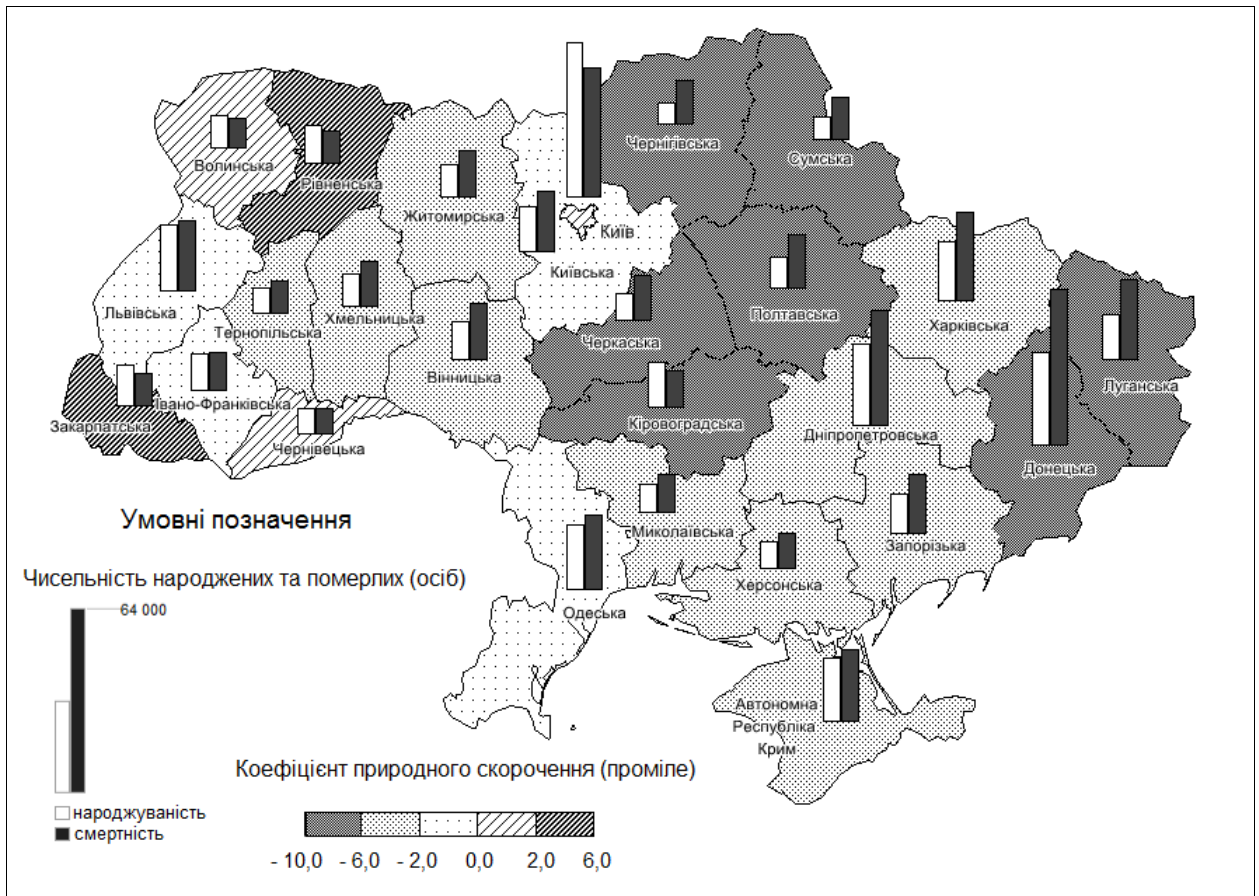
Рис.2. Динаміка природного руху населення України за 1991-2012 роки (складено за матеріалами [8])

Одним із найважливіших чинників, що визначає механізм відтворення населення, зокрема народжуваність та смертність, є статеві-вікова структура населення [10]. Сучасна статеві-вікова структура населення України представлена на рис.4.

За допомогою наведеної піраміди можна простежити, що в сучасній структурі населення України переважає жіноче населення, частка якого складає приблизно 54% (24,4 млн. осіб). Частка чоловічого населення становить близько 46% (21,1 млн. осіб). На кінець 2012 року на 1000 чоловіків припадало 1164 жінки. Не дивлячись на це, хлопчиків щороку народжується більше, ніж дівчаток. Так, у 2012 році частка хлопчиків склала 51,6% від загальної кількості народжених, а дівчаток – 48,4%, або ж на 100 дівчаток припадало 107 хлопчиків. Однак смертність дітей віком до 1 року вже має статеві відмінності. В 2012 році на 1000 живонароджених відповідної статі частка померлих хлопчиків становила 9,3, а дівчаток – 7,5. Із віком різниця в рівнях смертності зростає. Так, уже починаючи з віку 20-24 роки показник смертності чоловіків перевищує показник смертності жінок майже в три рази [3, 8].

Важливим індикатором суттєвої статевої диспропорції в структурі населення є гендерна різниця показників середньої очікуваної тривалості життя при народженні. У 2012 році середня очікувана тривалість життя чоловіків при народженні становила 66 років, жінок – 76 років. Тобто різниця середньої очікуваної тривалості життя при народженні між чоловіками та

жінками становила 10 років. Чисельна перевага жіночого населення над чоловічим спостерігається з 34 років та з віком збільшується [8, 9].

**Рис.3. Природний рух населення України, 2012 рік
(складено за матеріалами [8])**

Завдяки зростанню та стабілізації показників народжуваності, загальна кількість дітей у віці 0–15 років почала збільшуватись: упродовж 2011 року на 17,5 тис. осіб, 2012 року – на 54,6 тис. осіб. На початок 2013 року частка дітей у віці 0–15 років становила 15,5% від загальної кількості населення. Чисельність населення у віці 16–59 років за останні п'ять років зменшилась з 29,7 млн. осіб до 28,6 млн. осіб. Також зменшилась частка осіб цієї вікової групи в загальній чисельності населення – на 1 січня 2013 року вона становила 63,1%. Водночас частка населення у віці 60 років і старше зросла і склала 21,4% [6, 8].

На відміну від природного відтворення, міграційне має позитивне значення, хоча його обсяг значно менший. Тому і продовжує відбуватись загальне зменшення чисельності населення України. Територіальні особливості зовнішніх міграційних процесів в Україні представлені на рис.5. На картосхемі прослідковується своєрідна просторова тенденція: у більшості західних регіонах переважає еміграція (Волинська, Рівненська, Тернопільська, Закарпатська області); східні та центральні регіони

відрізняються переважанням іммігрантів (тільки Луганська область має від'ємне сальдо зовнішньої міграції) [5, 8].

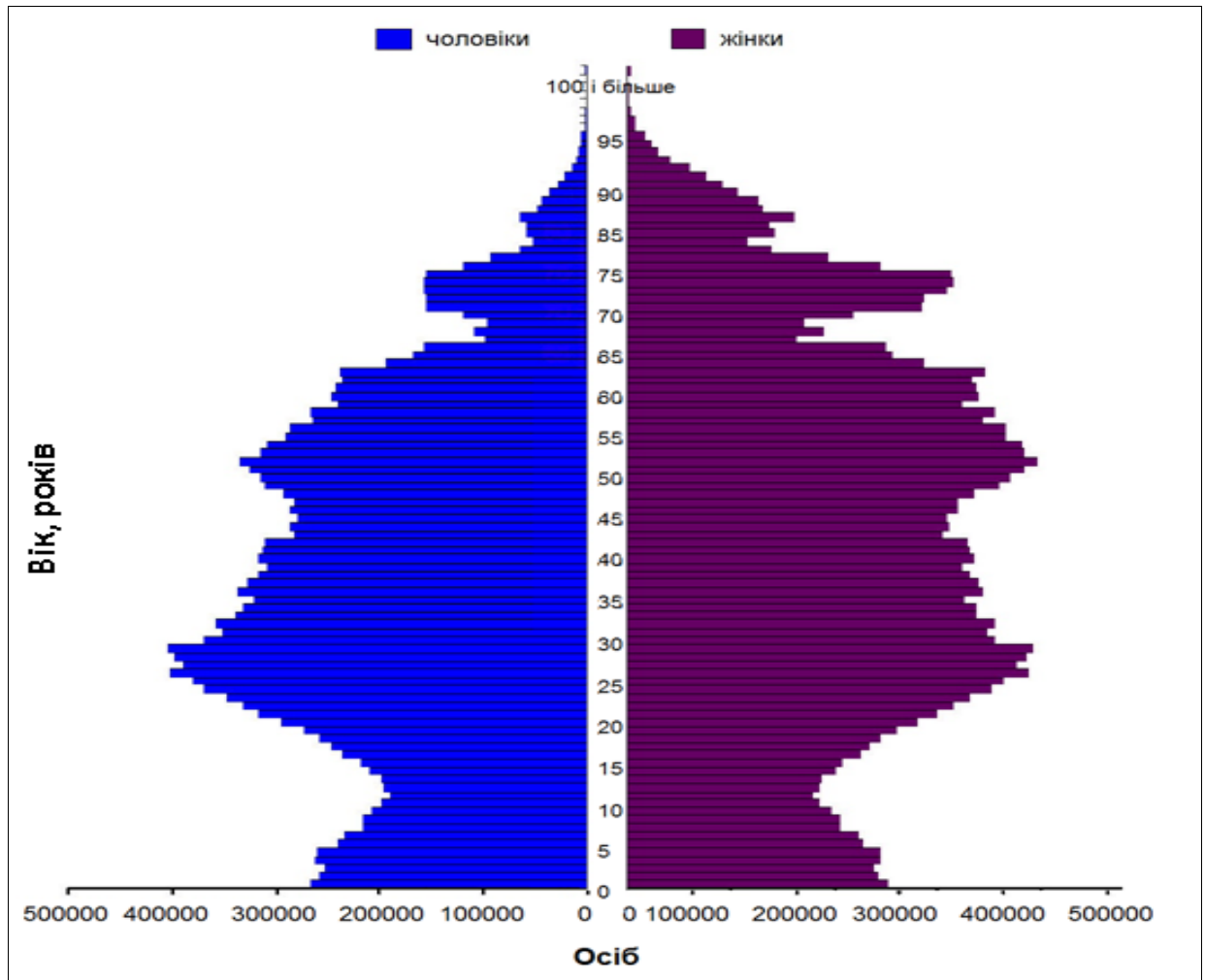
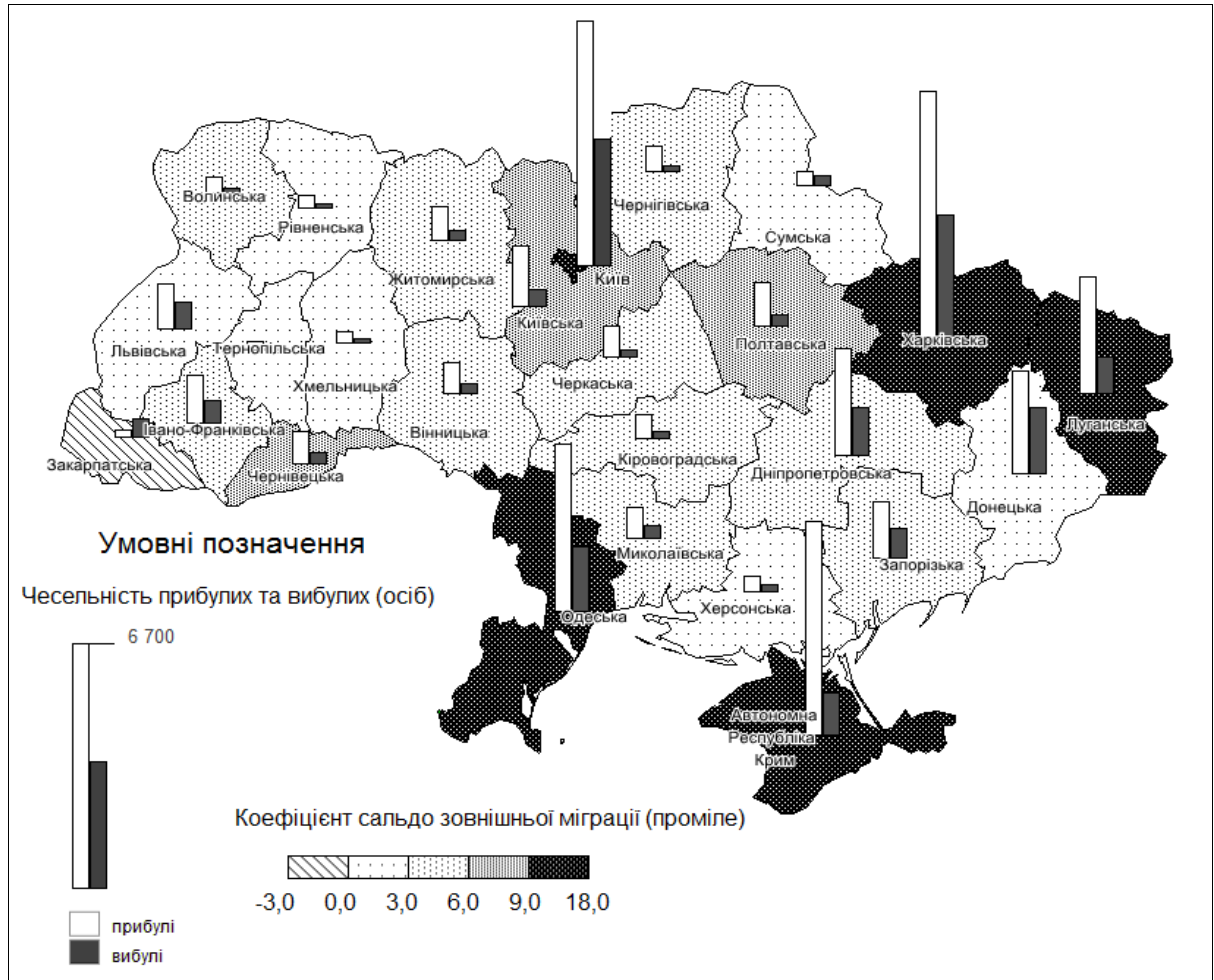

Рис.4.Статеві-вікова структура населення України на 01.01.2013 року (складено за матеріалами [9])

Висновки: Отже, закономірністю сучасних демографічних процесів в Україні є динамічне зменшення чисельності населення, спричинене, в першу чергу, низкою соціально-економічних чинників. Для покращення демографічної ситуації в Україні, владі потрібно реалізувати комплекс заходів, направлених на стимулювання народжуваності, охорони і збереження здоров'я дітей, сприяння підвищення добробуту сімей та молоді. Потрібно розробити програми подолання бідності на основі зростання доходів та рівня життя всього населення, реформування сфери праці, забезпечення ефективної зайнятості, яка має стати надійною гарантією належного рівня життя. Однак, підвищення матеріального добробуту не гарантує підвищення народжуваності. Очевидно потрібні додаткові умови, зокрема, впевненість у завтрашньому дні, певні гарантії для майбутньої дитини у вигляді освіти, безпеки, соціального захисту.

Демографічні процеси не можуть залишатися без уваги держави, оскільки вони торкаються найважливіших сфер життя людей і рівня економічного розвитку країни. Важливо сформулювати нову концепцію розвитку суспільства, котра за сприятливих умов змогла б стати національною ідеєю.

**Рис.5. Рівень зовнішньої міграції населення України, 2012 рік
(складено за матеріалами [8, 9])**

Список використаних джерел.

1. Агафонов Н.Т. Региональная экономико-демографическая обстановка (основные положения концепции) / Н.Т. Агафонов. – В кн.: Социальная география Калининградской области. – Калининград. – 1982. – 24с
2. Демографічні перспективи України до 2026 року / Колеет. Автор. В. Стешенко, О. Рудницький, О. Хомру, А. Стефановський, Інститут економіки НАН України. К.: Інститут економіки НАН України, 1999. – 55 с.
3. Думанська В.П. Освідченість та народжуваність: взаємодія у соціодемографічному просторі / В.П. Думанська // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1. – С. 152-160.

4. Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Ткач Д.В. Географія населення України. — Тернопіль, 2007, 187 с.
5. Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. ред. Е. Лібанової, О. Позняка // К.: РВПС України. – 2002.
6. Курило І.О. Демографічні процеси та трансформація вікової структури населення України у контексті суспільної модернізації // Колективна монографія Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки – К.: ІДСД ім. Птухи НАНУ, 2012, с. 150-178.
7. Немець Л.М., Сегіда К.Ю., Немець К.А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л.М. Немець, К.Ю. Сегіда, К.А. Немець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Статистичний щорічник України за 2012 рік / [за ред. О.Г. Осауленка]; Державний комітет статистики України. – К., 2013. – 572 с.
10. Яворська В.В. Вікова структура населення як провідний чинник геодемографічного процесу / В.В. Яворська, С.Б. Куделіна // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. Наук. Праць. – Херсон: ПП Вишемирський, 2005. – с. 266-271.

Барило І.М., Погребський Т.Г., Телебенева Є.Ю. Особливості сучасних демографічних процесів регіонів України

У статті охарактеризовано особливості сучасних демографічних процесів у регіонах України. Показано динаміку чисельності та природного руху населення України за роки незалежності. Побудовано картосхеми, які відображають природний рух та особливості зовнішньої міграції населення України у 2012 році. Наведено сучасну статеву-вікову структуру населення України. Обґрунтовано висновки щодо актуальності даного питання та подальших досліджень.

Ключові слова: чисельність населення, природний рух населення, статево-вікова структура населення, зовнішні міграції.

Барило И.Н., Погребский Т.Г., Телебенева Е.Ю. Особенности современных демографических процессов регионов Украины

В статье охарактеризованы особенности современных демографических процессов в регионах Украины. Показана динамика численности и природного движения населения Украины за годы независимости. Построена картосхема, которая отображает природное движение и особенности внешней миграции населения Украины в 2012 году. Показана современная поло-возрастная структура населения Украины. Обоснованы выводы об актуальности данного вопроса и дальнейших исследований.

Ключевые слова: численность населения, природное движение населения, поло-возрастная структура населения, внешние миграции.

Barylo I.M., Pogrebskyi T.G., Telebeneva E.Y. The features of the current demographic processes in the regions of Ukraine

This article describes the features of the current demographic processes in the regions of Ukraine. The dynamics of the number and natural movement of the Ukrainian population during the years of independence are shown. The maps that reflect the natural movement and the features of external migration of the population of Ukraine in 2012 have been constructed. The current sex-age structure of the population of Ukraine is shown. The conclusions about the relevance of this issue and further research are substantiated.

Keywords: population, natural movement of population, sex-age structure, external migration.